

Latinka Perović

SRPSKI KNJIŽEVNIK, NACIONALNI IDEOLOG I POLITIČAR DOBRICA ĆOSIĆ O SLOVENIJI I SLOVENCIMA

Jugoslovenstvo u srpskoj i slovenačkoj svesti nema isti sadržaj i vrednost.

Dobrica Ćosić, 1987.

Više od sedamdeset godina Dobrica Ćosić piše i objavljuje na srpskom jeziku.¹ U njegovom obimnom i raznovrsnom opusu posebno mesto zauzimaju dnevničke beleške, koje su u isto vreme: hronika,

¹ Svoj prvi članak („Kako da pomognemo našim siromašnim drugovima“) Dobrica Ćosić je objavio u vršačkom listu *Novi srednjoškolac* u aprilu 1940. godine.

istorija, memoari, autobiografski roman. Objavljene u šest knjiga, pod naslovom *Piščevi zapisi*² dnevničke beleške obuhvataju vreme od 1951. do 2000. godine, a njihovo tematsko jezgro čini Jugoslavija od Drugog svetskog rata do raspada u ratovima devedesetih godina prošloga veka.

Vođene sa dužim i kraćim prekidima, dopunjavane u pripremi za objavljivanje i u nekim delovima rekonstruisane po sećanju, dnevničke beleške Dobrice Ćosića su nezaobilazan izvor iz dva razloga: zbog dužine razdoblja na koje se odnose i uloge autora, koja je u novijoj političkoj i kulturnoj istoriji Srbije – jedinstvena. Visokotiražni i najnagrađivaniji srpski pisac, Dobrica Ćosić, nije samo angažovani intelektualac već i politički akter: republički i savezni narodni poslanik i član Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije. Zatim, Ćosić je ključna ličnost vaninstitucionalne opozicije u jednopartijskom sistemu. Najzad, predsednik Savezne Republike Jugoslavije.

I u književnosti i u politici, Dobrica Ćosić je ličnost u koju su polagane velike nade i investirano posebno poverenje. Otuda se i našao u specifičnim misijama od kojih ga je svaka pripremala za sledeću, a sve zajedno stvarale od njega instituciju. Prvi je, i jedini, intelektualac u tadašnjoj Jugoslaviji koji je posetio Goli otok (1952). Bio je neposredni svedok revolucionarne pobune u Mađarskoj (1956). Samo je on u Komisiji za izradu Programa SKJ (1959) bio bez ikakve partijske funkcije, jedini „običan član“ Partije. Pratio je Josipa Broza Tita na njegovom putovanju po afričkim zemljama (februar-april 1961). Imao je neposredne veze sa partijskim i državnim vrhom u Srbiji. Ali i sa Josipom Brozom Titom nezavisno, pa i bez znanja srpskog rukovodstva.³ Kada je iz jugoslovenskog rukovodstva uklonjen Aleksandar Ranković (1966), uputio je pismo Josipu Brozu Titu, upozorivši ga da je Ranković predstavljao Srbiju i da je njegovim uklanjanjem, bez obzira na to što je na njegovo mesto došao takođe Srbin – Koča Popović, narušena ravnoteža koja je uspostavljena partizanskom revolucijom. To jest: formula centralizovane i unitarne federacije, „bez ičije nacionalne hegemonije osim hegemonije Komunističke partije kao ideološke avangarde“.⁴ Dve godine kasnije (1968), na sednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, čiji je bio član, istupio je sa zahtevom za revizijom vladajuće politike u nacionalnom pitanju.⁵ Od tada je središnja ličnost vaninstitucionalne opozicije u Srbiji, politički heterogene ali

2 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*; Ćosić, *Piščevi zapisi (1969–1980)*; Ćosić, *Piščevi zapisi (1981–1991)*; Ćosić, *Piščevi zapisi (1992–1993)*; Ćosić, *Piščevi zapisi (1993–1999)*; Ćosić, *Piščevi zapisi (1999–2000)*. Priređivač svih knjiga Ana Ćosić–Vukić.

3 Perović, Dobrica Ćosić o Josipu Brozu Titu.

4 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 203.

5 To je prvi put posle Drugog svetskog rata da je rasprava o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji inicirana na najvišem partijskom organu jedne od šest jugoslovenskih republika. Četiri godine kasnije (1970) to će učiniti Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske na svojoj X sednici. U proučavanju razvoja odnosa u Jugoslaviji posle ovih događaja, oni se moraju posmatrati u svojoj povezanosti.

jedinstvene u neprihvatanju ustavne reforme na konfederativnim osnovama. U isto vreme, književnim radom, a naročito romanom *Vreme smrti* (1972), podsećao je i druge i Srbe na velike žrtve srpskog naroda. Na njegovu veličinu u prošlosti, koju ruše „bratski narodi“ sa kojima živi u Jugoslaviji.⁶ Ali je, svojim pristajanjem da ga standard korumpira, i on sam ruši. Govorio je da u srpskom narodu samo Sveti Sava može nositi naziv „otac nacije“. Ali od *Vremena smrti*, i sa ironijom i bez ironije, i spontano i organizovano, taj naziv je podrazumevao samo njegovo ime i prezime. Stvarna ili pretpostavljena, tek ta potreba za „ocem nacije“, dovela ga je, usred rata (1992), na mesto predsednika Savezne Republike Jugoslavije. I pošto je sa te dužnosti smenjen, Dobrica Ćosić je, iako formalno bez partije, državnog aparata i deklarisanog spoljnopolitičkog saveznika, zadržao ulogu idejnog arbitra u pitanju šta je od egzistencijalnog interesa za srpski narod kao celinu. Za očuvanje te uloge nije bila dovoljna samo velika lična ambicija: objašnjenje treba tražiti u potrebi za arbitriranjem, koja se nalazi i izvan arbitra, u ciljevima u ime kojih se arbitrira.

Ako je ličnost sa svim pomenutim ulogama još i ostavljala pisani trag o sebi u svom vremenu, o vodećim ljudima u Partiji i državi, njihovim pogledima i odnosima, onda je neizbežno da i ona sama postane objekt istraživanja. Brojne dimenzije delovanja Dobrice Ćosića kao jedne od ključnih ličnosti u Srbiji druge polovine XX veka zahtevaju istraživanje u više pravaca. Jedan od tih pravaca, zapravo najvažniji, jeste njegov pogled na Jugoslaviju, na srpski narod i druge narode u njoj. Da bi se, pak, taj pravac osvetleo, potrebno je više parcijalnih istraživanja.

Ovaj rad bavi se odnosom Dobrice Ćosića prema Slovencima i Sloveniji. Dalja istraživanja tek treba da pokažu da li je pomenuti odnos Dobrice Ćosića i dominantan odnos u Srbiji. Ali, uvid u pisano delo Dobrice Ćosića nameće istraživaču drugačije prioritete. A naime: na stranicama svojih dnevničkih zabeležaka, ali i javno, Dobrica Ćosić je opsednut Slovencima i Slovenijom, i u stalnoj je polemici sa vodećim ljudima slovenačke politike i kulture. Treba, dakle, najpre potražiti razloge za to.

Dobrica Ćosić nije poznavalac istorije Slovenaca. Iako je uvažavao njihov doprinos razvitku srpske kulture u XIX veku, kao i civilizacijski doprinos prvoj i drugoj Jugoslaviji, Slovenci su za Dobricu Ćosića relevantni, pre svega, sa stanovišta jedinstva jugoslovenske države i jugoslovenstva kao integrativne ideologije. Zašto Slovenci više nego drugi narodi u Jugoslaviji?

Sve do početka šezdesetih godina prošloga veka, kada se otvara pitanje daljeg razvoja Jugoslavije, dominirala je formula centralizovane i unitarne federacije, odnosno *partizansko jugoslovenstvo*. Sa hipotekom Nezavisne Države Hrvatske

6 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 253–254.

i ustaškog genocida, ali i sa srpskom manjinom kao konstitutivnim narodom, Hrvatska nije mogla da ugrozi ovu formulu. To nisu mogle, svaka za sebe, ni druge republike. To jest: Makedonci, Crnogorci i Muslimani, koji su prećutno smatrani istorijskim improvizacijama Revolucije, a od polovine osamdesetih godina prošloga veka – veštačkim nacijama i antisrpskim tvorevinama Kominterne. U srpskom i slovenačkom narodu artikulisale su se dve različite koncepcije, dve mogućnosti Jugoslavije. Svaka od njih sa istorijskim utemeljenjem.

Dobrica Ćosić je priznavao da Srbi „ne shvataju šta Slovincima za nacionalni opstanak znači jezik“; da se „bahato i oholo odnose prema svemu što nije srpsko, pa se tako animozno i necivilizovano ponašanju prema slovenskim posebnostima“; da „ne pokazuju neophodno razumevanje za slovenački način života“.⁷ Drugog su karaktera, međutim, njegove primedbe na slovenačko shvatanje jugoslovenstva:

„Jugoslovenstvo u srpskoj i slovenačkoj svesti nema isti sadržaj i vrednost. Za Slovence, ako dobro razumem, od Cankara do Kocbeka, jugoslovenstvo je isključivo politička, to jest državna kategorija, bez integrativnih sadržaja i težnji; u slovenačkom jugoslovenstvu samo se čuvaju slovenačka samobitnost i neposredni interes. Od stvaranja zajedničke države 1918. (zbog srpske dijaspore i odlučujuće uloge Srbije u rušenju Austrougarske i oslobođenju Južnih Slovena) jugoslovenstvo je bit srpske nacionalne svesti. U tom jugoslovenstvu, pored političko-demokratskih sadržaja, postoje i primese oslobodilačkog pijemontizma koji se izražavao u političkim zahtevima za političkom dominacijom, lako se preobražavao u nacionalnu supremaciju, javljao se kao spontana težnja za integralizmom, osobito kod Srba 'prečana'. Negaciju ovog tradicionalnog jugoslovenstva, nazvao bih revolucionarnim i partizanskim, koje je iskreno internacionalističko i spontano integrativno, što u biti ugrožava slovenački etnocentrizam i istorijski utemeljen strah od gubitka svog identiteta. To partizansko jugoslovenstvo javlja se danas (1987. – L. P.) kao ideološki anahronizam, kao zaostala svest generacije na odlasku, jer se Savez komunista svojom preformulisanim nacionalnom politikom odrekao partizanskog jugoslovenstva.⁸ Otuda se poslednjih godina i sa srpske strane javljaju žestoke reakcije na slovenačko odbijanje jugoslovenstva, a to se odbijanje tumači kao slovenački nacionalizam i separatizam, što, po mom mišljenju, nije demokratski stav.“⁹

Drugim rečima, demokratija podrazumeva razumevanje za osetljivosti Slovenaca u pitanjima kao što su jezik, tradicija i način života. Ali, za više od toga, mora se pretpostaviti reakcija. Svođenje jugoslovenstva na politički interes, Dobrica Ćosić je video kao izraz nezahvalnosti Slovenije za žrtve koje je srpski

7 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 173-174.

8 Dobrica Ćosić ima u vidu ustavne promene u Jugoslaviji: od Ustava 1963. do Ustava 1974. godine.

9 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 173.

narod ugradio u temelje Jugoslavije, u kojoj je Slovenija tek i postala to što jeste.¹⁰ Ali, pre svega, kao klicu razlaganja Jugoslavije, kao osu antisrpske koalicije.¹¹ To je prvi i osnovni razlog njegove zaokupljenosti Slovencima i Slovenijom.

Drugi razlog, ideološki kao i prvi razlog, i neodvojiv od njega, ležao je u strahu da se Jugoslavija, pošto je 1948. godine odbranila nezavisnost, ne okrene Zapadu, ne napusti socijalne vrednosti narodne revolucije i pristane na kapitalizam i građansko društvo. I sa tog je stanovišta Slovenija, za Dobricu Ćosića, bila potencijalno najopasnija. Sa svojom razvijenošću, ekonomskom logikom i pragmatizmom, a u dodiru sa Italijom i Austrijom, ona je već bila „unutrašnji Zapad“. To objašnjava dnevnički zapis iz septembra 1954. godine, dok su još snažni efekti unutrašnjeg jedinstva prema Kominformu, ali se ruše „revolucionarni postulati i ideološke iluzije“ – i „svi mrze Slovence“.¹² A posle boravka u Ljubljani, kao delegat VII kongresa SKJ (22–27. aprila 1958. godine), Dobrica Ćosić definitivno otkriva Sloveniju kao *corpus separatum*:

„Ovaj Kongres je moje značajno saznanje Slovenije. U Sloveniji je do kritičkih, do vrlo kritičkih razmera razvijen separatizam... Svi odreda izražavaju prezir prema FNRJ, prema Srbiji, prema svim nacijama koje im uzimaju 'višak nacionalnog dohotka'. 'Kada bi Slovenija bila sama, ona bi bila Eldorado', tako govore svi. Tu je šovinizam ogromnih razmera. Preziru srpski jezik, veruju da imaju najbogatiju kulturu, osećaju se ugroženim, opljačkanim, prevarenim. Tako misle svi, od kelnera do Borisa Krajgera, od sobarice do Josipa Vidmara.“¹³

Treći razlog zaokupljenosti Dobrice Ćosića Slovencima i Slovenijom je Edvard Kardelj, koji je njihov predstavnik u jugoslovenskom partijskom i državnom vrhu. Ali, posle 1948. godine, i glavni teoretičar jugoslovenskog socijalizma. I u jednom i u drugom svojstvu, a ta su se svojstva za Dobricu Ćosića, i to ne samo iz naknadne perspektive, od početka poistovećivala, Edvard Kardelj je sve vreme prisutan na stranicama *Piščevih zapisa*. U početku (1959), sa uzdržanim respektom, ali i neskrivenom udaljenošću; potom (od 1961) sa nepoverenjem; najzad (od 1966, a naročito od 1974) sa gnevom.

Ranih pedesetih godina prošloga veka (novembar 1952), Dobrica Ćosić, još daleko od centra ideološke i političke moći u Jugoslaviji, beleži svoje više nego zanimljivo viđenje uloga u tom centru, među kojima i uloge Edvarda Kardelja:

„Ne mogu da zamislim jugoslovensku revoluciju bez Tita. On je personifikacija revolucije. Kardelj je razum i formula revolucije. Đilas je njena mašta, njeno

10 „Srbija je stvorila Sloveniju sa današnjim teritorijama, a ova im uzvraća ubijanjem srpskih vojnika“. Ćosić, *Piščevi zapisi (1981–1991)*, str. 368.

11 „Slovinci su grobari Jugoslavije“. „Slovenija je bila udarna pesnica antisrpske koalicije“. Ćosić, *Piščevi zapisi (1981–1991)*, str. 370.

12 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 64.

13 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 146–147.

krilo, njena mladost, njena hrabrost i njena neuračunljivost. Ranković je njena straža, njena sigurnost i samouverenost; njena čvrstina i samopouzdanje. Prvom trojicom ljudi se oduševljavaju, a Rankoviću veruju. Prvu trojicu sigurno više vole, ali Rankovića svi poštuju.¹⁴

Posle referisanja vodećim političkim ljudima u Jugoslaviji i događajima u Mađarskoj 1956. godine „Kardelj me je“, piše Dobrica Ćosić, „upitao da li bi to što sam ispričao mogao do šest ujutro da izdiktiram na nekoliko stranica: 'Samo glavne činjenice i kako su se događaji razvijali'“.¹⁵ U neposrednim kontaktima, kojih je bilo i pre zajedničkog rada u Komisiji za izradu Programa SKJ (1959), Dobrica Ćosić je učvršćivao svoj utisak o Edvardu Kardelju kao, pre svega, racionalnom i pragmatičnom političaru. Ujedno, ličnosti, po duhu i mentalitetu, različitoj, čak tuđoj, ne samo njemu kao piscu nego Srbima, srpskom mentalitetu. Drugim rečima, nalazio je Slovenca a ne Jugoslovena. To je u korenu potonjeg odnosa Dobrice Ćosića prema Edvardu Kardelju, prema Slovencima i Sloveniji. O Kardelju je pisao:

„Ne poznaje srpsku kulturu i inteligenciju. Boji se anarhizma i 'pretorijanstva'. Podozriv je; sumnjičavo se odnosi prema inteligenciji. Racionalan, pragmatičan duh. Bez iluzija, bez vatre. Veruje u objektivne materijalne pokretače društva i ljudi. Kao reakcija na staljinističko potcenjivanje subjektivnog faktora, on ga, čini mi se, znatno potcenjuje. U svemu odmeren, nekako suviše tačan duh. Više objektivistički sociolog, više naučnik, no vođa. Ali, kao takav, suviše dragocen za našu situaciju, u kojoj gospodare voluntaristi. On je, po svemu, ličnost sa ogromnim moćima za samokontrolu i samosavlađivanje... Kardelj je Slovenac. Srpski političari su mu tuđi; srpski mentalitet mu je tuđ.“¹⁶

U raspravama na sednicama Komisije za izradu Programa SKJ naznačene su razlike, o kojima Dobrica Ćosić u dnevničkim beleškama kaže: „Bez treme rekao sam da u Programu treba nešto reći o jugoslovenstvu i slobodi ličnosti i njenoj ulozi u socijalizmu. Tito se složio s prvom idejom, a Kardelj je rekao da problem slobode ličnosti treba da bude duh Programa.“¹⁷ U razgovorima koji su vođeni van zasedanja Komisije, Edvard Kardelj je bio precizniji: „Vrlo ubedljivo mi je (Ćosiću – L. P.) rekao da jugoslovenstvo ne može biti nikakav nacionalni pojam. Jugoslovenstvo može biti i jeste samo društveno-politička kategorija, dakle, socijalistička.“¹⁸

Međutim, različito shvatanje jugoslovenstva, odnosno jugoslovenske države, nije tačka razlaza *samo* Dobrice Ćosića sa Edvardom Kardeljem niti, pak, u

14 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 30.

15 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 116.

16 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 152, 153.

17 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 123.

18 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 123.

Sloveniji *samo* sa njim: ono je u središtu svih potonjih sporova Dobrice Ćosića sa slovenačkim političarima i intelektualcima, sa Slovenijom. U tim sporovima, on je, sve do 1966. godine, i glasnogovornik Josipa Broza Tita, Aleksandra Rankovića i srpskog rukovodstva. To se pretpostavljalo, ali je tek sa objavljivanjem *Piščevih zapisa* i potvrđeno. Posle uklanjanja Aleksandra Rankovića, Dobrica Ćosić o jugoslovenstvu, jugoslovenskom i srpskom pitanju spori kao pripadnik revolucionarne generacije čijom je glavnom tekovinom smatrao Jugoslaviju, kao pisac i intelektualac, u suštini kao središnja politička ličnost u Srbiji oko koje se okupljala vaninstitucionalna opozicija ustavnim promenama na konfederativnim osnovama.

U ulozi glasnogovornika, Dobrica Ćosić se javlja u polemici sa slovenačkim intelektualcem Dušanom Pirjevcem, 1961/62. godine.¹⁹ To je, posle Drugog svetskog rata, bila prva javna polemika u jugoslovenskom komunističkom pokretu o nacionalnom pitanju, o naciji i integraciji sa političkim posledicama. Preko nje se manifestovao sukob dveju struja u jugoslovenskom partijskom rukovodstvu: konfederativne, čijim je predstavnikom smatran Edvard Kardelj, i centralističke, unitarne, na čijem je čelu bio Aleksandar Ranković, „koga je u to vreme podržavao i Tito“.²⁰ Originalne dnevničke beleške Dobrice Ćosića iz vremena polemike nestale su u njegovoj radnoj sobi u vreme kada se na čelu jugoslovenske Službe bezbednosti nalazio Slovenac Stane Dolanc.²¹ U naknadno rekonstruisanim sećanjima (1988), kada je zaključio da je „poslednji čas“ da njegova generacija i „srpski narod kao etnička celina potvrdi istorijsku punoletnost i zrelost i zasnuje kritičku svest o sebi i Jugoslaviji“;²² Dobrica Ćosić kaže:

„Ja sam decenijama kao pisac i javni radnik zastupao jednu veliku zabludu, a najupornije u polemici sa Dušanom Pirjevcem 1961–1962. godine. Reč je o uverenju da je jugoslovenski narodnooslobodilački pokret jedinstven pokret. I dokumenti sa zasedanja AVNOJ-a, zabeleške učesnika i druga naknadna saznanja, kao i celokupno političko ponašanje slovenačkog partijskog vođstva, osobito 1960-ih godina, pokazuju da jugoslovenski narodnooslobodilački pokret nije bio jedinstven. Nije bio jedinstven zato što *u rekonstrukciju i stvaranje nove Jugoslavije ponovo nismo ušli sa istim motivima, kao što u periodu 1914–1918. nismo imali iste nacionalne ciljeve u stvaranju zajedničke države*“ (podv. L. P.).²³

Neposredna reakcija Edvarda Kardelja na pokrenutu polemiku, već u martu 1961. godine, bila je odlučujuća za Ćosićevo konačno „poimanje njegove

19 Vidi Latinka Perović, Kako su se izražavali različiti politički interesi u Jugoslaviji? Polemika između Dobrice Ćosića i Dušana Pirjevca.

20 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 216.

21 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 215.

22 Ćosić, *Promene*, str. 285.

23 Ćosić, *Promene*, str. 282.

(Kardeljeve) ličnosti.“²⁴ Prema naknadno napisanim sećanjima, Edvard Kardelj treba da je Dobrici Ćosiću tada rekao:

„Ti se varaš da je Slovenija s Pirjevcem. Ali, budi siguran da se nijedan čovek u Sloveniji ne slaže s tobom, iako te smatra poštenim intelektualcem i komunistom. Ti polaziš od ispravnih postavki, ali su ti zaključci konstrukcija budućnosti romantičarstva. Ta konstrukcija budućnosti, to je najslabije mesto u tvojim shvatanjima. Jugoslovenstvo za koje se ti zalažeš, neprihvatljivo je za Slovence... ne postoji i nije moguća nikakva integracija kao poseban oblik i sistem integracije. Jugoslovenska integracija je samo deo opšte, svetske integracije. Znaju li više od tri intelektualca slovenački jezik u Beogradu? (...) Ne postoje nikakvi posebni jugoslovenski kriterijumi. Vi Srbi, kad govorite o jugoslovenstvu, uvek mislite na svoju državu, u kojoj ste vodeća nacija.“²⁵

Polemika između Dobrice Ćosića i Dušana Pirjevca obelodanila je i produbila one razlike u shvatanju jugoslovenstva koje su se javile u Komisiji za izradu Programa SKJ. Samim tim što jugoslovenstvo nije definisao kao „osnovnu integrativnu ideologiju Jugoslavije“, Edvard Kardelj je za Dobricu Ćosića mogao biti samo ideolog slovenačkog separatizma. Povodom razgovora sa Kardeljem o svojoj polemici sa Pirjevcem, Dobrica Ćosić piše: „Više za mene nema sumnje: Kardelj o integraciji, o jugoslovenstvu, misli isto što i Pirjevec, isto što i Krajger (Boris) i Vilfan (Jože); isto što i svi Slovenci. On im je dao ideološku osnovu. (...) U isto vreme, u cilju stvaranja slovenačke države, Kardelj je slovenizirao Jugoslaviju. To jest: zahvaljujući međunarodnom položaju Jugoslavije posle 1948. godine, on je u Savezu komunista Jugoslavije kreirao koncept samoupravljanja i decentralizacije, kojim nas gura u konfederalizam.“²⁶ „U tome su ga sledili svi prikriveni nacionalisti i separatisti u jugoslovenskim nacijama, ali i srpski komunistički funkcioneri, i to oni najistaknutiji, fascinirani Kardeljevim reformizmom i 'progresivnošću'... s kompleksom komunista 'hegemonističke nacije', ljudi bez istorijske vizije, inferiorni pred 'teorijskim umom' Edvarda Kardelja i još inferiorniji pred Titom.“²⁷

Tim konceptom je, po Dobrici Ćosiću, ozbiljno ugrožena partizanska revolucija, njen smisao i sadržaj.²⁸ Odnosno, socijalizam i jugoslovenstvo kao dva nedeljiva činioca jugoslovenske integracije.

Stanovište zbog koga je Dobrica Ćosić i ušao u polemiku sa Dušanom Pirjevcem, odnosno njegovi razgovori sa Edvardom Kardeljem pre i posle polemike, određuju njegove poglede na Slovence i Sloveniju i u svim potonjim

24 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 220.

25 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 220–221.

26 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 221.

27 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 230.

28 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 222.

preispitivanjima razvoja države i društva: 1961/62, 1963/64, 1966/68, 1971/74. godine. Ali i tokom osamdesetih godina prošloga veka, kada ne samo da nje bilo ni Edvarda Kardelja ni Josipa Broza Tita, nego su i komunistička ideologija i poredak zasnovan na njoj ulazili u epohalnu krizu.

Dobrica Ćosić je, i javno i tajno, učestvovao u sukobima struja u jugoslovenskom partijskom vrhu 1961/62. godine, koje su predstavljali Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković. Činio je to nezavisno od srpskog rukovodstva. U *Piščevim zapisima*, 17. juna 1962. godine, Ćosić piše da su sa njim razgovarali vodeći ljudi u Savezu komunista Srbije: „Članovi CK vide u meni opozicionara, smetam im, mešam se u suštinska pitanja društva, brinem za budućnost naroda i njegove revolucije, a sve to nije moje, već njihovo pravo i kompetencija. Staljinistička struktura je dominantna u rukovodstvu Partije.“ (...) „Naravno, neću da se bavim javnim poslovima. Zaćutaću. Ali neću ni izdati svoja uverenja. Kad progovorim, govoriću svoje istine i svoje ideje. Ako to ne mogu, ako me politički idiotluk i staljinistička tiranija u tome sprečavaju, ja ću zaista da ćutim. Upravo, samo da pišem.“²⁹ Radio je sa samosvešću koju su mu, pored ostalog, davale i direktne veze sa Aleksandrom Rankovićem i Josipom Brozom Titom.³⁰ Na stranicama Ćosićevih dnevničkih zabeležaka iz tog perioda, Edvard Kardelj je (posle kristalisanja razlika u najvišem jugoslovenskom partijskom rukovodstvu u martu 1962) objekt: rodonačelnik poražene reformističke, konfederalističke struje.

Događaji, međutim, ponovo vraćaju Edvarda Kardelja na stranice dnevničkih beležaka Dobrice Ćosića. U jugoslovenskom partijskom vrhu došlo je do promene odnosa snaga. Na zahtev vodećih Slovenaca, upućen Josipu Brozu Titu, Edvard Kardelj, posle poraza koji je pretrpeo 1962. godine, vraća se, takoreći iz političkog azila, i nastavlja ustavne reforme na konfederativnim osnovama. Ceo taj proces Dobrica Ćosić vidi kao izdaju partizanske revolucije, u kojoj je njegova generacija, kao i ona 1914–1918. godine, oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda identifikovala sa stvaranjem Jugoslavije. Otuda: kao antisrpski proces:

„Ustav iz 1963. osnažio je republike-države i stvorio uslove da se amandmanima iz 1968. i 1971. 'demontira Jugoslavija' i utre put konfederaciji šest republika i dve pokrajine u Ustavu donetom 1974. godine... Započela je 'demokratska', 'samoupravna' 'demontaža Jugoslavije', kojoj će 1966. godine, likvidacijom Aleksandra Rankovića, biti otklonjena poslednja personalna prepreka. Bio je to trijumf kardeljizma, reformatorstva i slom 'konzervativaca', 'dogmatičara', zastupnika velikodržavnog i jugoslovenskog centralizma... Tako je pod maskom 'demokratizacije i decentralizacije', legitimno omogućen separatizam i raspad Jugoslavije.“³¹

29 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 223.

30 O ovim odnosima detaljnije u: Perović, Dobrica Ćosić o Josipu Brozu Titu.

31 Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, str. 218.

U vreme akutne krize Jugoslavije, koju su otvorile demonstracije Albanaca na Kosovu 1981. godine, a dramatično produbilo u Srbiji konsenzualno dovođenje u pitanje Ustava iz 1974. godine (Memorandum SANU, VIII sednica CK SK Srbije, antibirokratska revolucija), intelektualni i politički autoritet Dobrice Ćosića je bez premca. On govori i piše o svim jugoslovenskim narodima, kao i o vodećim ljudima politike i kulture svakoga od njih. Ali, pitanja koja smatra suštinskim za Jugoslaviju, počinje da raščičava sa slovenačkim intelektualcima. „Vi iz Kardeljevog plemena“, kaže im, iako je među njima bilo i nekomunista. Niku Grafenaueru, Tarasu Kermauneru, Spomenki Hribar – Dobrica Ćosić obraća se kao „prvi srpski komunista koji je shvatio da nam revolucionarni ciljevi nisu isti, da vi Slovenci niste za Jugoslaviju, da ste vi za svoju nacionalnu državu u okviru Jugoslavije pod sasvim preciznim uslovima (podv. L. P.)“.³²

U korespondenciji sa slovenačkim intelektualcima osamdesetih godina prošloga veka, Dobrica Ćosić *podseća, prebacuje, ukazuje i upozorava*.

Podseća da je Slovincima oslobodilačka borba srpskog naroda pomogla, da ne kaže(m) omogućila, da se izbor(it)e za svoj etnički prostor, nacionalni integritet i svoju državu.³³

Kao i da su oni, zahvaljujući svom ekonomskom hegemonizmu... u Jugoslaviji od 1918, osobito posle 1945. godine³⁴ uvek vodeći računa samo o onome što daju, a ne i o onome što dobijaju – ostvarili grandiozan progres.

Prebacuje što Slovenci, kao najveći zagovornici decentralizacije Jugoslavije, ne znaju koliko je upravo srpski narod istorijski nastradao od političkog centralizma, u kome nije bio subjekt, nego objekt ili vazal.³⁵

Ustavne promene na konfederativnim osnovama, čiji je kreator bio Edvard Kardelj. Jer prema Dobrici Ćosiću, idejnu konzistenciju o Jugoslaviji, jugoslovenstvu ne treba tražiti kod Tita. „Postoji druga jugoslovenska ličnost koja je... ideološki – složenija za razmatranje i istraživanja istoričara, ličnost koja se smatra projektantom samoupravnog socijalizma, to jest Edvard Kardelj“.³⁶ Odnosno, krunu tih promena, Ustav iz 1974. godine, koji je, pretvorivši Jugoslaviju u savez nacionalnih država u republičkim granicama, dezintegrisao srpski narod i stavio ga u neravnotežan položaj prema drugim jugoslovenskim narodima.³⁷

U Jugoslaviji, koja je stvorena krvlju srpskog naroda, on je jedini gubitnik: „Slovinci su dobili državu i teritoriju; Hrvati su dobili državu, Istru i delove Dalmacije, ostvarivši etničku i teritorijalnu integraciju; Makedonci su dobili

32 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 207.

33 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 190.

34 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 189.

35 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 194.

36 Ćosić, *Promene*, str. 280.

37 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 218.

nezavisnost, državu i teritoriju; Muslimani su stekli uslove da stvore svoju državu od Bosne i Hercegovine; Albanci su osvajali Kosovo i Metohiju... Mađari i ostale nacionalne manjine dobili su prava koja ne postoje ni u jednoj demokratskoj zemlji sveta. (...) Srbi su razoreni, asimilovani, prognani i došli u položaj potčinjenog naroda. Na kraju dvadesetog veka izgubili su i ono što su imali na početku veka.³⁸ Jer, obesmisliši njegove žrtve u ratovima za Jugoslaviju, Ustav od 1974. godine je ponizio srpski narod, obnovio ideju stvaranja nacionalne države kao istorijski cilj i Srbiju vratio u polovinu XIX veka.³⁹

Posebno, stav prema srpsko-albanskim odnosima: nespremnost slovenačkih intelektualaca da vide „pravu istinu“ i cinizam njihove preporuke „da je napuštanje Kosova pravi dokaz srpske usmerenosti ka evropeizaciji“.⁴⁰ *Ukazuje na zabludu da se Evropa okončava na Sutli.*⁴¹

Zbog zarobljenosti ovom zabludom, ne vidi se jedna snažna slobodarsko-demokratska tradicija srpskog naroda i dubina njegove kulture, ne sagledava se jedna grandiozna kultura s dubokim izvorima u helenizmu i Vizantiji, razastrta na istoku, jedan duh univerzalniji od katoličkog i pragmatsko-protestantskog; na 'Bizant' se gleda politički, katolički, onako kako je gledao Miroslav Krleža i drugi prosveteni zapadnjaci, tj. austrougari i srbofobi.⁴²

*Upozorava da ideološka težnja ka evropeizaciji i uporna distanca od 'istoka' i 'juga', 'Bizanta', može da bude opredeljenje za ostajanje na periferiji Evrope.*⁴³

Dobrica Ćosić je pisao i govorio o svim jugoslovenskim narodima. Na osnovu njegovog pisanog dela moguće je ustanoviti stanovište sa koga je to činio i rekonstruisati njegov odnos prema svakom od njih. Upravo ta rekonstrukcija i pokazuje da je najveću pažnju poklanjao slovenačkom narodu. Kao onom jugoslovenskom narodu iz čije su nacionalne ideologije i civilizacijskog kruga dolazile najveće opasnosti za Jugoslaviju. Sa stanovišta srpskog naroda, koji se identifikovao sa Jugoslavijom, i kao onom narodu koji je mogao biti kristalizaciona tačka antisrpske koalicije.

U razgovorima sa Edvardom Kardeljem pedesetih, polemici sa Dušanom Pirjevcem početkom šezdesetih, kritici kardeljizma kao konfederalizma šezdesetih i sedamdesetih, te korespondenciji sa slovenačkim intelektualcima osamdesetih godina, Dobrica Ćosić je učvršćivao antititetičko stanovište, sa koga su zahtevi Slovenije za unutrašnjim reformama u drugoj polovini osamdesetih i konačno nezavisnost, predstavljali izdaju partizanske revolucije i čin neprijateljstva prema

38 Ćosić, *Promene*, str. 65.

39 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 222.

40 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 194.

41 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 215.

42 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 215.

43 Ćosić, *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*, str. 214.

srpskom narodu. To poglavlje istorije odnosa Dobrice Ćosića prema Slovencima i Sloveniji prevazilazi okvire ovog rada. Ali, ono se ne može razumeti izvan te istorije: ono učvršćuje njenu idejnu konzistentnost.

IZVORI I LITERATURA

- Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1951–1968)*. Beograd : Filip Višnjić, 2001.
- Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1969–1980)*. Beograd : Filip Višnjić, 2001.
- Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1981–1991)*. Beograd : Filip Višnjić, 2002.
- Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1992–1993)*. Beograd : Filip Višnjić, 2004.
- Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1993–1999)*. Beograd : Filip Višnjić, 2008.
- Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1999–2000)*. *Vreme zmija*. Beograd : Filip Višnjić, 2008.
- Ćosić, Dobrica. *Promene*. (Izbor tekstova Milorad Vučelić) Novi Sad : Dnevnik, 1992.
- Ćosić, Dobrica. *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje I*. Drugo izdanje. Beograd : Filip Višnjić, 2003.
- Perović, Latinka. Dobrica Ćosić o Josipu Brozu Titu. Skica za istraživanje političkog i intelektualnog odnosa. U: Manojlović Pintar, Olga (ur.) *Tito — viđenja i tumačenja*. Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije, Arhiv Jugoslavije, 2011, str. 152-196.
- Perović, Latinka. Kako su se izražavali različiti politički interesi u Jugoslaviji? Polemika između Dobrice Ćosića i Dušana Pirjevca. *Dijalog povjesničara-istoričara*, 9 (priredili Hans Georg Fleg i Igor Graovac). Zagreb : Zaklada Friedrich Naumann, 2005. str. 189-209.